

Gamle barneleker i Manndalen

Av Lisa Vangen

I denne undersøkelsen har jeg sett nærmere på noen gamle barneleker i Manndalen i Nord-Troms. Det er nok mange fra hele Nord-Troms som vil kjenne igjen mye av dette.

Barns lek gjenspeiler det samfunn de lever i, og hvordan barn leker endrer seg dermed med samfunnsutviklingen. Leker som før var vanlige, er ikke det lenger i dag. Derfor har det vært et mål å få notert opp leker mens folk fortsatt husker dem.

Jeg har intervjuet mange mennesker om hvordan de lekte da de var unge, og har sett på leker som er regelstyre, det vil si at barna følger bestemte regler for hva som er lov å gjøre. I det videre vil jeg kort gjennomgå barneleker mine informanter har snakket om. Avslutningsvis vil jeg se på noen generelle trekk ved funn i undersøkelsen og tendenser i forholdet mellom barn og lek i dag.

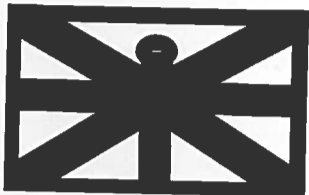
Leker

Rieban gardi

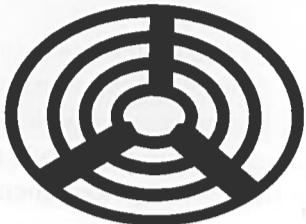
Rieban gardi er en vinterlek som ble tråkket opp i snøen i et fast mønster. Han som sto var "reven", og skulle fange de andre. Noen mener imidlertid at det var bjørnen i midten som skulle fange revene. Midt i var "fri-sted", der en ikke kunne bli tatt. Her skulle alle stå samlet når leken begynner, og reven/ bjørnen skulle stå på et eget sted i gardi. Når leken begynner har man bare lov å løpe etter tråkket. Man hadde ikke

lov til å oppholde seg for lenge om gangen i fristedet, men måtte ut å løpe. Når en ble tatt, var han rev/ bjørn, og leken begynte på nytt.

På midten var fristed, og reven skulle stå i den minste sirkelen ved start.

En informant forteller at de pleide å ha en slik variant;

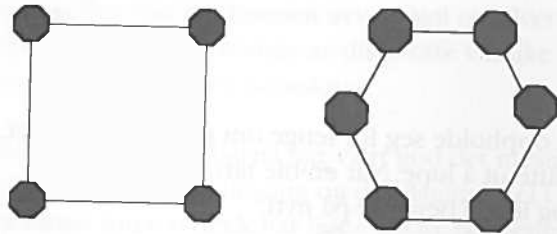

Ordet Rieban gardi er samisk, og betyr noe slik som "revegjerdet". Noen minnes også at leken har blitt kalt for revskjell. Det antas det at skjell henviser til grense, på samme måte som en har kalt eiendomsgrenser for skjell.

Klokkering

For å klokkere behøves fire store steiner, eller eventuelt fire dunger med småstein. Disse blir satt opp i

hvert hjørne. En informant sier at en eventuelt kan lage en sekskant med steiner.

Hver spiller hadde sin egen stein som de spilte med. Man skulle treffe en stein, og bommet en, var det nestemanns tur. Hvis en traff, kunne man kaste videre på neste stein. En kunne også kaste på medspillernes steiner. Om man traff, fikk han "mat" eller "bauga", altså et ekstra kast. Ordet "bauga" ble brukt både når man fikk et ekstra kast, og om han som hadde ledelsen underveis i spillet; "han hadde bauga". Medspillernes steiner ble liggende på samme sted.

Man skulle stå og kaste fra det stedet en sist hadde truffet med steinen sin. En spiller kunne forsette å kaste så lenge han traff hjørnesteinene. Målet var å komme seg flest mulig ganger rundt før spillet var over/ fortrest mulig en runde rundt. Noen mener også at leken het å krokkere.

Vippe kilpa

Kilpa er kvænsk og betyr konkurranse. Noen kaller denne leken å "vippe pinne", andre bare "å vippe". Det ble gravd en grop i bakken. Over denne ble det lagt en pinne som skulle vippes bort. Hver spiller hadde en egen pinne i en fast lengde som de brukte til å vippe med.

*Nelle Solbakken Pedersen og Eliva Hansen g. Isaksen
Foto utlånt av Nord-Troms Museum*

En variant av leken har vært at det gjaldt å vippe pinnen lengt mulig fra hullet, og at lengden så ble målt med vippestaven. En annen variant har vært at barna stilte seg opp rundt den som vippet, og så skulle man forsøke å slå til pinnen med vippestaven sin. Om en klarte å slå en gang, fikk man femti poeng. To ganger hundre poeng, tre ganger to hundre poeng osv. Denne leken har vært svært vanlig over hele landet, og det finns mange variasjoner i spillereglene.

*Bak fra venstre: Aslaug
sen. Foran fra venstre: I
søndag av Laura Isaks*

Blindbukk

Blindbukk har blitt my Spesielt egnet til denne vårparten. Den som sto skulle kjenne igjen de informant forteller at o leken og antyder at de

*Eliva Hansen g. Isaksen
seum*

t det gjaldt å vippe
og at lengden så ble
en variant har vært at
i som vippet, og så
inen med vippestaven
3, fikk man femti poeng.
ganger to hundre poeng
rt vanlig over hele
iasjoner i spillereglene.

Bak fra venstre: Aslaug Steinlien, Klara Isaksen, Klara Pedersen, Dagmar Pedersen, Margit Andersen, Astrid Pedersen. Foran fra venstre: Ingvalda Eriksen, Ingrid Zeilon, Helga Hansen, Harda Vatne, Eliva Isaksen. Bildet ble tatt en søndag av Laura Isaksen.

Blindbuk

Blindbuk har blitt mye lekt, særlig blant ungdommer. Spesielt egnet til denne leken var tomme høysjåer på vårparten. Den som sto hadde bind for øynene og skulle kjenne igjen de andre ved å ta på dem. En informant forteller at også voksne kunne leke denne leken, og antyder at den kunne være noe seksualisert.

Hun forteller om en kvinne som alltid gikk med smale korte skjørt. Denne ble ofte blindbuk, siden det var lett å kjenne igjen henne på skjørtet. Andre informanter fremholder at kun barn lekte denne leken, men at voksne kunne være med som lekekamerater.

Linsan

Linsan er en slags sisten-variant. En ball ble laget av lørver; gamle tøystykker eller opprevne striesekker. Barna la gjerne med en stein i ballen, slik den fikk mer tyngde. Denne ble kastet på deltakerne mens en ropte "Linsan". Den som ble truffet var da Linsan, som nå måtte kaste og treffe noen andre. Nylig hørte jeg en eldre mann beskrive en katt som var "så lørvat og fæl at den ikke engang egna seg til å være Linsan". Da forstår en at dyret ikke var videre pent å se på.

Ringleker

Videre forteller informantene om en ringleker lekt av ungdommer i mellomkrigsårene. Lokalitet var Fossevingen, spesielt på søndagsettermiddager. Ungdommene kunne mange, mange sanger. En av dem er "Gåssa går i ringen";

*"Gåssa går i ringen
Frier og får ingen
bei gåssa, vil du ha meg?
Her er hansken som du ga meg.
Enke vil du vinke
Men meg kan du gjerne få
Kom skal du få en sving ut av meg
Jeg vil ha deg og du vil ha meg
Så går det bele dagen, (og natta dertil)
Tra la la la la
Jeg har tresko og du har tresko
Jeg har hjem og du har hjem
Men meg kan du aldri få*

*Det er så moro å gå i ringen
Fir`og fire men jeg har ingen
Ta en av disse jenter små*

*Som så gjerne vil i dansen gå
Vi skal danse i det grønne*

*Vi skal danse over berg og bakker
Slite ut både sko og sokker
Hei hopp min skjønne sukkertopp
Vi skal danse til solen rinner opp
Hei hopp min skjønne
Vi skal danse i det grønne*

*Danse med meg det kan du gjerne få
Men mitt unge hjerte kan du aldri få
Danse med meg så lenge som du vil
Men mitt unge hjerte hører en annen til"*

*En annen populær ringlek var denne;
"En vakker herre i salen går
Sin hatt han høyt oppløfter
Han hilser både på stor og små
Men helst på vakre damer*

*En vakker dame han tar i hånd
Og henne vil han have
Og du er min og jeg er din
Så lenge lykken varer*

*"Gå, gå du sur og tverr
Jeg vil deg ikke behage
Men du skal smekt få stå å se
Hvem som min kjærlighet vil have*

*Her er vennen min den beste
Som mitt hjerte munne feste
Ja ut i livet ja ut i døden
Ja vennen min, den beste*

*Den kjærlighet jeg har til de
Den henger oppe i en skorsti
Og når ho mor tenner varm
Så faller den i aska (sladder*

Informantene forteller at det mange ungdommer samlet, 20 ringlekene ble lekt. Ungkarer disse lekene. Sangen hørtes og var nok kommet utenbygds fra et lokalt preg. F.eks kunne en du har gam" (gamme) i stedet danse i Bjedebakken" i stedet bakker".

Kaste mynt

Når barna skulle kaste mynt, i bakken. Alle skulle kaste en mynt pinnen. Den som kom nærme og "skoille" de i hånda/ riste de mynt og kastet alle myntene på krone, fikk han pengestykken kronesiden. Likeså om han så kommet nest- nærmest kunne som var blitt igjen, og tok de h så var nestemanns tur. Når det igjen, begynte spillet på nytt.

Nissetoget

Nissetoget, Oddabeigallát, i M blitt gått i "uminnelige" tider s aften. En 86-årig informant fort tenåringsgutter og menn som hennes barndom. Alle kledde i kostimer med elementer av f

*Den kjærlighet jeg har til deg
Den henger oppe i en skorstein
Og når bo mor tenner varme i ovn
Så faller den i aska (sladdertaska)'''*

Informantene forteller at det pleide å være svært mange ungdommer samlet, 20- 40 stykker, når disse ringlekene ble lekt. Ungkarer pleide også å delta i disse lekene. Sangen hørtes over hele bygda. Sangene var nok kommet utenbygds fra, men hadde ofte fått et lokalt preg. Feks kunne en synge "jeg har gam og du har gam" (gamme) i stedet for hjem, og "vi skal danse i Bjedebakken" i stedet for "over berg og bakker".

Kaste mynt

Når barna skulle kaste mynt, ble en pinne satt i bakken. Alle skulle kaste en mynt nærmest mulig pinnen. Den som kom nærmest, fikk ta alle myntene og "skoille" de i hånda/ riste dem. Han sa krone eller mynt og kastet alle myntene på bakken. Om han sa krone, fikk han pengestykkene som landet opp med kronesiden. Likeså om han sa mynt. Den som hadde kommet nest- nærmest kunne nå skoille de myntene som var blitt igjen, og tok de han fikk krav på, før det så var nestemanns tur. Når det ikke var flere mynter igjen, begynte spillet på nytt.

Nissetoget

Nissetoget, Odåbeaigállát, i Manndalen sies og har blitt gått i "uminnelige" tider sent på kvelden nyttårs-aften. En 86-årig informant forteller at det mest var tenåringsgutter og menn som gikk i nissetoget i hennes barndom. Alle kledde seg ut i styggest mulige kostymer, men elementer av f.eks skinn, tøyfiller, bein,

Helge Isaksen, Roald Fossli, Liv Isaksen g. Pedersen, Ella Isaksen g. Myrland og Guri Eriksen g. Løkvoll. Foto utlånt av Nord-Troms Museum

tang og tare osv. Med ståk og mest mulig alo, begynte toget på Løkvollen, gikk opp til Roedo, over elva til Kjerringdalen og videre derfra ned til Samuelsberg, en strekning på minst halvannen mil. Der nede hadde de også et stort bål. Nissetoget fremtrer som noe skremmende. Hun forteller av hennes bror var med i nissetoget kun en gang. Lengst oppe i dalen hadde de møtt noe "unaturlig". Broren hadde blitt svært skremt av dette. Han hadde aldri mer gått i toget, og mente at nissetoget var stor synd.

Selv om nyttårsnissetoget har et tradisjonspreg i bygda, så er det ikke sikkert det er reelt. En informant forteller at hennes far og andre fiskere hadde vært i Vardø på fiske, og der vært vitne til nyttårsnissetog. De bestemte seg da for å starte denne tradisjonen hjemme i Manndalen. Dette var mellom 1925-30.

Hvor denne tradisjonen opprinnelig har kommet fra, er vanskelig å si. Lignende skikker er kjent over hele verden. I Ungarn regnes de såkalte "busjoaras" som noe av det mest spektakulære innen folkefestivaler. Under en årlig seremoni i landsbyen Mohacs går ungarere forkledd gjennom landsbyen og lager mest mulig bråk (Museum of etnography, Budapest 2003). Denne tradisjonen ligner svært mye på det vi kjenner som nyttårsnissetog.

Selv om tradisjonen med nyttårstog skulle vise seg å være "ny" i bygda, så bygger den på eldre skikker som vi skal se i det videre. Det kan være en forklaring på hvorfor den har fått så godt rotfeste.

Å gå daban

Tidligere pleide en å gå Daban før jul, som regel på lillejulaften, minnes informantene. I de senere år har barna gått Daban i romjula. Unger/ ungdom banker på døra og spør "er Daban heime?". Er svaret nei, går de videre til neste hus. Om Daban er hjemme, stikker de en pose eller lua gjennom døra. Barna synger julesanger mens posen eller lua blir fylt med godteri og kaker. Når en har vært i tilstrekkelig mange hus, blir fangsten fordelt mellom deltakerne.

En kvinne forteller at de pleide å synge i et hus der de visste at Daban ikke var hjemme. Dette lønte seg ikke. Et år hadde de da fått gamle beinrester i lua. Et annet år hadde de fått aske tømt i lua. Aske i ull-lue midtvinters var ikke særlig populært hos barna, kan en tenke seg!

Skikken med å gå daban, eller Tapani, som er det finske ordet (Seppola 1994), stammer fra kultdyrkelse

av Den hellige Stefan. Denne kulten kan påvises fra 300-tallet. I øst blir hans minne feiret 26. desember (Den hellige Stefan, internettkilde). En legende forteller at Stefanus var stalldreng hos kong Herodes. Mens han fører hestene til drikke i kilden, ser han stjernen i øst og forstår at kongen er født. Han forteller dette til kong Herodes, som svarer at han ikke vil tro det før den stekte hanen på bordet blir levende og flakser med vingene. I det samme gjør hanen det, mens den samtidig sier "Christus natus est", Jesus er født. På grunn av dette lot Herodes Stefanus bli steinet til døde. (Om Staffan och Annandag jul, internettkilde. Mord och hor Den medeltida balladen, internettkilde).

En gammel skikk var at unge menn red i kapp på Stefanusdagen til nærmeste kilde og lot hestene drikke. På hjemvei red man innom byens gårder og samlet mat og drikke til en fest i romjula. Denne rideturen kunne iblant bli litt vel livlig, med lett truende atferd og høyt alkoholforbruk fra deltakernes side. Noen steder ble det forbudt. Siden ikke alle hadde hester, ble det etter hvert vanligere å "gå Stefanus"/ tapani, hos oss; å gå daban (Mord och hor Den medeltida balladen, internettkilde).

Bjørnar Seppola forteller at en i 1920-årene i Torne-dalen hadde en juleskikk for ungdom der de laget lykter og gikk fra hus til hus og sang julesanger til beboerne ga dem en matbit, eller til og med en dram (Seppola 1994).

På etnografiske museum i Budapest fortelles det også om to lignende skikker som foregikk på St. Stefanus dag. I det ene tilfellet gikk unge menn fra hus til hus

og sang sanger som inkludert ten fertilitets magi og religiøs tilfellet hadde unge gutter kle kjortel og biskophatt, gikk fra sanger.

I boka "Lappenes forhold" me gamle Lyngen 1896, fortelles at gå julebuk. Når en sammenli forkledde fra Bukovina i Unga beskrivelse, ser man en forun

"Julebukken, juovlastállu, var i denne leken fortokes i en av nyttår, helst 3. juledag, idet en ungdommer kledde seg i sitt ytterbekledning en vrangsnuc en vidjespenning til belte; huo forkledet var et stykke av en rommelig, at den gikk nedove oppskårne åpninger for munr skjeggdusk på overleppen var enten av renskinn eller av sau bjelle festet på ryggen og en l (Thomassen 1999 s. 102)

Denne julebukktadisjon min der følget gir seg ut for å være og derfor fikk noe godt å spis (Thomassen 1999), og ligner j forbindelse med Stefanusdage

Geidan

Geidan ble lekt i et naturlig ju stedsavhengig. En var bjørn o;

og sang sanger som inkluderte elementer av før-kristen fertilitets magi og religiøs mystikk. I det andre tilfellet hadde unge gutter kledd seg ut med hvit kjortel og biskophatt, gikk fra hus til hus og sang sanger.

I boka "Lappenes forhold" med nedtegnelser fra gamle Lyngen 1896, fortelles det om skikken med å gå julebukk. Når en sammenligner bildet av denne forkledde fra Bukovina i Ungarn med Thomassens beskrivelse, ser man en forundrelig likhet.

"Julebukken, juovlastállu, var også en lek i Lyngen; denne leken fortokes i en av dagene mellom jul og nyttår, helst 3. juledag, idet en av grendens voksne ungdommer kledde seg i sitt kostyme som sådan med ytterbekledning en vrangsnudd dork eller pesk med en vidjespenning til belte; huen var sydd av never, og forkledet var et stykke av en mattesekk, huen var så rommelig, at den gikk nedover liketil halsen med oppskårne åpninger for munn, -nese, og øyehuller. Til skjeggdusk på overleppen var festet til huen spælen enten av renskinn eller av sauskinn; dertil en liten bjelle festet på ryggen og en lang stav i hånden..." (Thomassen 1999 s. 102)

Denne julebukktradisjon minner om et slags skuespill der følget gir seg ut for å være kongens skattekrevere, og derfor fikk noe godt å spise, penger og dram (Thomassen 1999), og ligner på de gamle skikkene i forbindelse med Stefanusdagen.

Geidan

Geidan ble lekt i et naturlig juv, og var derfor spesielt stedsavhengig. En var bjørn og sto nede i juv i bak-

ken. De andre sto oppe. Bjørnen skulle fange de andre som sprang fra bakkekant til bakkekant. De han fanget, ble bjørn med han og sammen skulle de fange alle. Den siste som ble igjen ufanget var vinneren.

Munke

En lek som ble brukt særlig mye, var å munke. Til å munke har en fem steiner som kastes på ulikt vis. Denne leken er internasjonal, og heter bl.a 5-stein lengre sør i landet.

Andre leker

Informantene forteller også om andre mange andre leker som ulike typer ballspill (slå-ball), boksen går, gjemsel, ludo, ta din ring, slå på ring, enke vil ha make, førstemann ut, tampen brenner, dam, mil... osv. En informant påpeker at en leker med barn helt ned til spedbarnsstadiet. En regle som brukes i samspill med så små barn, er; "- Gå til skogen, gå til skogen. Hugge ved, hugge ved. Frys på fotan, frys på fotan. Spinge hjem, springe hjem!" Samtidig beveger en barnets føtter etter regla.

Hvordan barn lekte hadde nær sammenheng med de fysiske omgivelsene. En informant som har vokst opp ved sjøen, forteller om timer fylt av lek med skjell. Ulike skjelltyper representerte forskjellige husdyr. Mens de voksne arbeidet i sommerfjøset, satt barna på hellen utenfor og lekte bondegård med skjellene.

En annen informant forteller om samme lekeaktivitet der dyra var trepinner i ulike størrelser. Dette er en type rollespill som kjennetegnes ved at en gjør ting på "liksom".

En kvinne forteller at de pleide å leke noe de kalte "Bøla i riset", i et område med tett krattskog. Dette var en høstlek etter at det begynte å bli mørkt. En var Bøla, og skulle fange og slå de andre med ris. Barna hadde knyttet sammen ris i krattet og laget veier. Her løp de rundt for ikke å bli fanget av Bøla. Barna har vært redde for, men også lekt "bøla". Reidun Mellem mener ordet Bøla kommer fra det finske pöläätä, å være redd (Mellem 1994).

Siden barna ikke hadde leketøy på samme måte som barna i dag, så måtte de være spesielt kreative og finne på leker. En kvinne forteller om en lek der en holdt et knippe julekort, så skulle de andre gjette hvilket motiv det var på kortet. Å "skrive navn" var også en populær lek. Her skulle en si en bokstav og velge jente- eller guttenavn. Så skulle deltakerne skrive opp alle de navn en kom på, f. eks jentenavn på M. Dette kunne også gjøres på tid. Den som hadde flest navn på sin liste, vant.

Avslutning

Barns lekevaner forteller noe om både deres oppvekstmiljø og om samfunnet generelt. Gjennom denne undersøkelsen, ser vi lekens etniske aspekt i Manndalen. Både kvænsk, samisk og norsk kulturinnflytelse vises gjennom leken. At barna har vippet kilpa, løpt i riebangardi og sunget om skjønne riddere vitner om stor kulturell sammensmeltning. Vi ser at det har vært en kulturell innflytelse ikke bare fra regionen, men at den også har vært en nasjonal og internasjonal kulturkontakt. Å munke er en internasjonal lek, og opprinnelsen til lekene i romjula kan være langt borte, både i tid og sted. Likevel har lekene et lokalt preg og har blitt til andre varianter enn på

andre steder. Det viser seg at det er variasjoner i barns lek selv når avstanden ikke har vært stor. Slike variasjoner kommer frem i spilleregler, lokale benevninger på selve leken og ord og uttrykk som har blitt brukt i leken.

Barnas rammebetingelser for lek, nærmiljø og stor-samfunn, er drastisk endret de siste år. Det forteller dataspill, motoriserte kjøretøy for barn og masseproduksjon av leketøy oss. Bare i 2004 ble det importert 15 kilo leker per barn under 16 år i Norge. (Aftenposten 2005). Barnas lek i nærmiljøet sammen med andre barn i varierende alder, har blitt erstattet av voksenstyrte og organiserte aktiviteter på arenaer utenfor det nære oppvekstområdet.

Det er altså ikke mange av disse gamle lekene som fortsatt blir brukt aktivt i dag. Det å vippe pinne/kilpa, kaste mynt, klokkére, leke ringleker og linsan synes helt å ha forsvunnet fra barnas hverdag. Uten dokumentasjon mens det fortsatt er noen som husker dem, vil barnas aktiviteter fra "gamle dager" forsvinne helt fra vår moderne virkelighet.

Kilder

"Daban eller Tapani", Bjørnar Seppola, I "Ei hiva tötta. Ei samling kven- tekstar" ved Reidun Mellem. Norske kveners forbund, 1994

"Den hellige Stefan Protomartyren (~1--35)
<http://www.katolsk.no/biografi/stefan.htm>

"Då forfedrane kom", Reidun Mellem I "Ei hiva tötta. Ei samling kven-tekstar" ved Reidun Mellem. Norske kveners forbund, 1994

"Folk culture of the Hung
tion of the Museum of Et

"Lappenes forhold. Nedsl
Ole Thomassen om Lyng
Med tillegg av Peder Aril
Samisk språksenter og Kå

"Leketøysalget rett til vær
no/foreldreogbarn/article
besøkt 22. 03.07

MORD OCH HOR Den m
<http://stockholm.music.n>
utstillingen/utstilling_1
Om Staffan och Annandag
<http://www.aspera.nu/00>
omstaffan.htm

er variasjoner i barns
vært stor. Slike varia-
r, lokale benevninger
som har blitt brukt i

, nærmiljø og stor-
ste år. Det forteller
r barn og massepro-
04 ble det importert
ir i Norge. (Aftenpos-
t sammen med
: blitt erstattet av
riteter på arenaer
let.

gamle lekene som
t å vippe pinne/
ingleker og linsan
nas hverdag. Uten
er noen som husker
mle dager” forsvinne

pola, I “Ei hiva tøtta.

“Folk culture of the Hungarians”, Permanent exhibi-
tion of the Museum of Ethnography, Budapest 2003

“Lappenes forhold. Nedskrevet 1896- 98 av skolelærer
Ole Thomassen om Lyngen og Porsanger herreder.
Med tillegg av Peder Arild Mikalsen”, Ole Thomassen,
Samisk språksenter og Kåfjord kommune 1999

”Leketøysalget rett til vær”, <http://www.aftenposten.no/foreldreogbarn/article1179530.ece>. Nettstedet ble besøkt 22. 03.07

MORD OCH HOR Den medeltida balladen
http://stockholm.music.museum/mh/utställningar/utställningen/utställning_texter.htm
Om Staffan och Annandag jul
<http://www.aspera.nu/00arkivet00/december2000/omstaffan.htm>

”Rammeplan for barnehagens innhold og opp
Kapittel 2 Omsorg, lek og læring” Kunnskapsd
mentet, 2006 [http://www.regjeringen.no/nb/dok/lover_regler/reglement/2006/Rammeplan_barnehagens-innhold-og-oppgaver/4.html?id=](http://www.regjeringen.no/nb/dok/lover_regler/reglement/2006/Rammeplan_barnehagens-innhold-og-oppgaver/4.html?id=Nettstedet)
Nettstedet ble besøkt 22. 03.07

”Ta leken på alvor”, <http://www.goboken.no/asp?id=2346>. Nettstedet ble besøkt 22. 03.07